

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY TAYYORGARLIGIDA AKSIOLOGIK KOMPETENSIYANING O‘RNI

Xushnazarova Mamura Nodirovna,

Qo‘qon davlat universiteti

m.xushnazarova@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning mazmuni, komponentlari, metodik shartlari va diagnostik indikatorlari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: aksiologik kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik qadriyat, ijtimoiy mas‘uliyat, refleksiya, volontyorlik, pedagogik amaliyot.

Аннотация. В статье научно анализируются содержание, компоненты, методические условия и диагностические индикаторы аксиологической компетентности в профессиональной подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: аксиологическая компетентность, профессиональная подготовка, будущий учитель, педагогические ценности, социальная ответственность, рефлексия, волонтерство, педагогическая практика.

Abstract. The article analyzes the content, components, methodological conditions and diagnostic indicators of axiological competence in the professional preparation of future teachers.

Keywords: axiological competence, professional training, future teacher, pedagogical values, social responsibility, reflection, volunteering, pedagogical practice.

Kirish. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bugungi oliy pedagogik ta‘limda faqat predmet mazmunini bilish, metodik usullarni tanlash va auditoriyani boshqarish malakasi bilan chegaralanmaydi; u shaxsning kasbiy pozitsiyasi, ijtimoiy mas‘uliyatni anglash darajasi, axloqiy tanlov madaniyati, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda pedagogik qaror qabul qila olish qobiliyati bilan bevosita bog‘liq murakkab kompetensiyaviy tizim sifatida talqin qilinadi. Shu ma‘noda aksiologik kompetensiya bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy identifikatsiyasini qadriyatlar asosida shakllantiruvchi, ta‘lim-tarbiya jarayonida insonparvarlik, adolat, bag‘rikenglik, pedagogik mas‘uliyat, ijtimoiy faollik va refleksiv o‘zini baholash kabi mezonlarni amaliy faoliyatga ko‘chiruvchi bazaviy kasbiy sifatdir. Zamonaviy ta‘lim makonida o‘qituvchi bilim yetkazuvchi texnik ijrochi emas, balki shaxsiy namuna, ijtimoiy mediator, madaniy merosni avlodlar ongiga ilmiy va tarbiyaviy jihatdan izchil singdiruvchi subyekt sifatida qaralmoqda; demak, uning tayyorgarligida qadriyatga yo‘naltirilganlik chekka bezak emas, o‘quv reja, pedagogik amaliyot, mustaqil ta‘lim va ijtimoiy hamkorlikning markaziy mazmuniga aylanishi zarur [13]. O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, oliy ta‘limni 2030-yilgacha rivojlantirish, pedagogik ta‘lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish, volontyorlik va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan huquqiy-me‘yoriy hujjatlar ham bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini kasbiy bilim, ijtimoiy javobgarlik va ma‘naviy qadriyatlar birligida tayyorlashni talab qiladi [6], [7], [8], [9]. Xalqaro pedagogik tajribada ham qadriyatlarga asoslangan o‘qituvchi tayyorgarligi o‘quv natijalarining barqarorligi,

o'quvchi shaxsiga hurmat, inkluziv muloqot, ijtimoiy-emotsional ta'lim, professional etika va jamiyat oldidagi javobgarlik bilan bog'liq ko'rsatkichlar orqali baholanadi; xususan, UNESCO hisobotlarida ta'limning ijtimoiy vazifasi, adolat va inklyuziya mezonlari ustuvor ahamiyat kasb etishi qayd etiladi [12]. Pedagogik aksiologiya nazariyasida qadriyatlar shaxs faoliyatini ichki tartibga soluvchi ma'naviy-me'yoriy mexanizm sifatida izohlanadi, shuning uchun bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi bilim, ko'nikma va malakalarni mexanik yig'indisi emas, balki "bilim - qadriyat - faoliyat - refleksiya" zanjiri orqali shakllanuvchi yaxlit jarayon bo'lishi kerak [1], [10]. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi tayyorgarligini baholash amaliyoti ko'pincha fan bo'yicha o'zlashtirish, dars ishlanmasi, pedagogik texnika va amaliyot kundaligi bilan cheklanadi, biroq o'sha tayyorgarlikning ichki qadriyaviy asoslari - kasbga munosabat, ijtimoiy adolatni himoya qilish, o'quvchi shaxsini qadriyat sifatida tan olish, pedagogik vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilish, o'z xatti-harakatining tarbiyaviy oqibatlarini oldindan ko'ra bilish - yetarlicha tizimli o'lchanmaydi. Natijada diplomli mutaxassis tayyorlanadi, ammo uning kasbiy missiyasi ba'zan "dars o'tish" doirasida qolib ketadi; bu esa o'qituvchilik kasbi uchun juda tor libos, go'yo katta ilmiy g'oyani kichik daftar varag'iga sig'dirishga urinishdek. Shuning uchun maqolada aksiologik kompetensiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligidagi integrativ komponent sifatida tahlil qilinadi, uning mazmuniy tuzilmasi aniqlashtiriladi, pedagogik shart-sharoitlari va baholash mezonlari asoslanadi, shuningdek, ijtimoiy-pedagogik amaliyot, volontyorlik, mentorlik, muammoli vaziyatlar, reflektiv topshiriqlar va interfaol metodlar orqali rivojlantirish mexanizmlari ilmiy jihatdan tavsiflanadi [14]. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning nazariy-metodologik o'rnini ochib berish, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar, metodik vositalar va diagnostik indikatorlarni tizimlashtirishdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq maqolada aksiologik kompetensiyaning mazmuni pedagogik aksiologiya, kompetensiyaviy yondashuv, ijtimoiy pedagogika va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nuqtayi nazaridan sharhlanadi; bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida qadriyat, motiv, faoliyat va refleksiya birlikda amal qilishi asoslanadi; Xushnazarova M.N. tomonidan olib borilgan aksiologik yondashuvga oid DSc tadqiqoti natijalarida qayd etilgan 369 nafar respondent ishtirokidagi tajriba-sinov ma'lumotlari mazkur mavzu doirasida qayta talqin qilinadi [13]; o'qituvchi tayyorgarligida kasbiy, ijtimoiy, aksiologik va reflektiv mezonlarning o'zaro bog'liqligi asosida konseptual jadval shakllantiriladi. Maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, unda aksiologik kompetensiya alohida tarbiyaviy sifat emas, balki kasbiy kompetensiyaning semantik yadrosi sifatida talqin etiladi; amaliy ahamiyati esa pedagogik oliy ta'limda "Ijtimoiy pedagogika", "Umumiy pedagogika", pedagogik amaliyot, 4+2 tizimi, volontyorlik loyihalari va mustaqil ta'lim topshiriqlarini qadriyatga yo'naltirilgan tarzda integratsiyalash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilishida namoyon bo'ladi.

Kasbiy tayyorgarlikni aksiologik kompetensiya bilan bog'lash zarurati, ayniqsa, pedagogik kasbning normativ va real amaliy qiyofasi o'rtasidagi tafovut kuchaygan sharoitda yaqqol ko'rinadi: normativ hujjatlarda o'qituvchi ma'naviy barkamol, ijtimoiy faol, ijodkor, mas'uliyatli va kompetent shaxs sifatida tasvirlanadi, real amaliyotda esa yosh mutaxassis ko'pincha ko'p vazifalilik, hujjatlashtirish bosimi, sinfdagi ijtimoiy xilma-xillik, ota-onalar bilan murakkab muloqot, raqamli muhitdagi axborot bosimi va o'quvchilar motivatsiyasining pasayishi kabi holatlar bilan to'qnashadi. Bunday vaziyatda talabaning faqat dars konspekti tuza olishi yoki metodik qoidalarni yoddan bilishi yetarli emas; u pedagogik vaziyatning qadriyaviy mazmunini ajrata olishi, shaxsga zarar yetkazmaydigan, adolatli, qonuniy, insonparvar va tarbiyaviy jihatdan to'g'ri yechimni tanlashi kerak. Aksiologik kompetensiya ana shu tanlov madaniyatini shakllantiradi, chunki u pedagogik harakatning normativ, axloqiy, emotsional va ijtimoiy qatlamlarini birlashtiradi. Ta'lim tizimida qadriyatlar haqida ko'p gapiriladi, ammo qadriyatni kasbiy kompetensiyaning o'lchanadigan tarkibiy qismi sifatida ishlab chiqish masalasi yetarli darajada amaliy mexanizmlashtirilmagan; ko'pincha ma'naviyat alohida tadbirlar, davra suhbatlari yoki tarbiyaviy soatlar bilan chegaralanadi, kasbiy tayyorgarlik esa dars texnologiyasi va baholash mezonlariga ko'proq bog'lab talqin qilinadi. Mazkur maqola aynan shu ajralishni bartaraf etishga intiladi: unda qadriyat va kasbiylik bir-biridan alohida ikki yo'nalish emas, balki o'qituvchi shaxsining yagona professional tuzilmasi sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko'ra, bo'lajak o'qituvchi o'quvchi bilan muloqotda nutq madaniyatini namoyon qilsa, bu faqat kommunikativ ko'nikma emas, balki inson sha'niga hurmat qadriyatining ifodasidir; baholashda xolis bo'lsa, bu faqat metodik talab emas, balki adolat qadriyatining pedagogik shaklidir; ota-ona bilan murakkab suhbatda konstruktiv munosabat saqlasa, bu faqat boshqaruv ko'nikmasi emas, balki hamkorlik va mas'uliyat qadriyatining kasbiy amalga oshishidir. Demak, aksiologik kompetensiya pedagogik faoliyatdagi barcha mikroharakatlarga ma'naviy mazmun beradi va o'qituvchi shaxsining ichki sifat nazoratini kuchaytiradi. Shu sababli mazkur mavzuning ilmiy muammosi quyidagicha ifodalanadi: bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida aksiologik kompetensiya qanday tarkibiy qismlardan iborat, u qaysi metodik mexanizmlar orqali shakllanadi, qanday indikatorlar bilan baholanadi va pedagogik ta'lim sifatiga qanday ta'sir ko'rsatadi? Mazkur savollarga javob izlash oliy pedagogik ta'limning amaliy modernizatsiyasi uchun zarur, chunki ta'lim tizimiga kirib kelayotgan yangi avlod o'qituvchidan nafaqat bilim, balki qadriyatli yetakchilik, emotsional barqarorlik, ijtimoiy sezgirlik va insoniy munosabat kutadi. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi shu talablarga javob bermasa, eng zamonaviy auditoriya ham tarbiyaviy jihatdan sust makonga aylanishi mumkin; aksincha, aksiologik kompetensiyasi rivojlangan o'qituvchi oddiy metodik vazifani ham shaxs kamolotiga xizmat qiladigan pedagogik imkoniyatga aylantira oladi.

Adabiyotlar tahlili. Maqolaning nazariy asoslari pedagogik aksiologiya, kompetensiyaviy ta'lim, ijtimoiy pedagogika, kasbiy identifikatsiya, faoliyat nazariyasi va

reflektiv o'qitish konsepsiyalariga tayanadi. Aksiologik kompetensiya tushunchasi qadriyatlar nazariyasining umumiy falsafiy talqinidan pedagogik jarayonga ko'chirilganda, u o'qituvchining kasbiy vazifalarni bajarishida qaysi qadriyatlarni mezon qilib olishi, o'quvchi shaxsiga qanday munosabat bildirishi, ta'limiy maqsadni axloqiy maqsad bilan qanday uyg'unlashtirishi va o'z pedagogik qarorining ijtimoiy oqibatini qanday baholashini ko'rsatuvchi integrativ ko'rsatkichga aylanadi. Rokeach qadriyatlarni shaxs e'tiqodlarining barqaror tizimi sifatida izohlagan bo'lsa, Schwartz ularni madaniyatlararo umumiy maqsadlar, motivatsion yo'nalishlar va ijtimoiy xatti-harakatlarni tartibga soluvchi semantik tuzilma sifatida tahlil qiladi [11], [15]. Pedagogik nuqtayi nazardan bu yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tayyorgarligida qadriyatlar "ma'ruza mavzusi" sifatida emas, balki o'qitish maqsadi, metod tanlovi, baholash mezoni, muammoli vaziyatdagi qaror va talabalar bilan muloqot etikasining ichki me'yori sifatida ishlatilishi lozim. Dewey tajribaga asoslangan ta'limni shaxsning faol ishtiroki, muammoli vaziyatni hal etish va demokratik muloqot orqali rivojlanish jarayoni sifatida tushuntiradi [2]; bu g'oya bo'lajak o'qituvchining aksiologik kompetensiyasini shakllantirishda real ijtimoiy-pedagogik vaziyatlar, volontyorlik faoliyati, amaliy keyslar va reflektiv tahlilning metodik ahamiyatini kuchaytiradi. Rogers ta'lim jarayonida shaxs erkinligi, ichki motivatsiya va ishonchli pedagogik muhitni ustuvor deb biladi [10]; o'qituvchi tayyorgarligida bu holat talabaning o'z kasbiy tanlovini qadriyatli anglashiga, o'z-o'zini rivojlantirishga va pedagogik munosabatlarda empatiya hamda mas'uliyatni ongli qabul qilishiga xizmat qiladi. Vygotsky ijtimoiy muhit va hamkorlikning shaxs rivojlanishidagi hal qiluvchi ahamiyatini asoslagani uchun aksiologik kompetensiya ham shaxsning ichki e'tiqodi bo'lish bilan birga, ta'lim jamoasi, ustoz-shogird munosabati, amaliyot bazalari, mahalla va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda shakllanuvchi ijtimoiy-pedagogik sifat sifatida talqin qilinadi [16]. O'zbek pedagogika fanida pedagogik qadriyatlar, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy faollik, kasbiy mas'uliyat, fuqarolik kompetensiyasi, xalq pedagogikasi va pedagogik amaliyot masalalari Mardonov, Mahkamov, Musurmonova, Egamberdiyeva, Azimova, Rahimov, Karimova va boshqa olimlar ishlarida turli rakurslarda tadqiq qilingan; Xushnazarova M.N.ning DSc tadqiqotida esa aksiologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga tayyorlash metodikasi maqsad, mazmun, model, metodik ta'minot, diagnostika va tajriba-sinov natijalari bilan yaxlit tizim sifatida asoslangan [13], [14].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada qo'llangan metodologiya nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, kontseptual modellashtirish, ilmiy umumlashtirish, aksiologik talqin, kompetensiyaviy xaritalash va diagnostik indikatorlarni tizimlashtirish usullaridan iborat bo'ldi. Birinchi bosqichda pedagogik aksiologiya va kasbiy tayyorgarlikka oid manbalar tahlil qilinib, aksiologik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari - kognitiv-qadriyaviy, motivatsion-emotsional, faoliyatli-amaliy, kommunikativ-etik va reflektiv-baholovchi yo'nalishlar ajratildi [1], [3], [5]. Ikkinchi bosqichda bo'lajak o'qituvchi

tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning funksiyalari aniqlashtirildi: kasbiy identifikatsiyani mustahkamlash, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish, pedagogik vaziyatda axloqiy tanlov qilish, o'quvchi shaxsini qadriyat sifatida tan olish, hamkorlik va empatiyaga asoslangan muloqotni tashkil etish, o'z faoliyatini reflektiv baholash hamda innovatsion metodlarni insonparvar maqsadga bo'ysundirish. Uchinchi bosqichda Xushnazarova M.N. tadqiqotida keltirilgan metodik yondashuvlar - 7E usuli, assotsiativ metod, "Ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtirish", "Kim haq?" ijtimoiy o'yini, yozma va tahliliy esse, "Fishbowl Discussion", vaziyatli kollaj, boshqariladigan munozara va GTD texnologiyasi - kasbiy tayyorgarlikdagi aksiologik kompetensiyani rivojlantirish vositalari sifatida qayta tizimlashtirildi [13]. To'rtinchi bosqichda tajriba-sinov natijalarini tahlil qilishda kasbiy, ijtimoiy, aksiologik va reflektiv mezonlar asosida yuqori, o'rta va past darajalarni farqlash yondashuvi qabul qilindi; bu yondashuv pedagogik o'lchovning eng muhim shartini - baholanayotgan sifat faqat deklarativ e'tiqod emas, balki amaliy vaziyatdagi xulq, qaror, muloqot va o'zini tahlil qilish bilan tasdiqlanishi kerakligini nazarda tutadi. Metodologik jihatdan maqola aksiologik kompetensiyani alohida "tarbiyaviy ilova" yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar majmui sifatida emas, kasbiy tayyorgarlikning barcha bosqichlariga singdiriladigan mezon sifatida ko'radi; shu sababli o'quv fani mazmuni, amaliyot topshiriqlari, mustaqil ta'lim, baholash varaqalari, mentorlik suhbatlari va ijtimoiy loyihalar bitta konseptual zanjirda baholandi. Bu zanjirda aksiologik kompetensiya quyidagi ilmiy formulaga yaqin tarzda talqin qilindi: $AK = Bq + Mm + Fa + Ke + Rb$, bunda AK - aksiologik kompetensiya, Bq - qadriyatlar haqidagi bilim va tushunchalar, Mm - kasbiy motivatsiya va emotsional munosabat, Fa - ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tatbiq, Ke - kommunikativ-etik xulq, Rb - reflektiv baholash va o'zini takomillashtirish. Mazkur shartli model matematik aniqlik da'vosini bildirmaydi, lekin diagnostika va metodik loyihalash uchun tushunarli konseptual karkas beradi; ilmiy ishda karkas bo'lmasa, matn ba'zan uy qurmasdan g'isht sanashga o'xshab qoladi. Shu nuqtayi nazardan, maqolaning metodologik pozitsiyasi shundan iboratki, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda aksiologik kompetensiya mazmun, metod, muhit va baholashning birligi orqali shakllanadi; mazmun qadriyatni tushuntiradi, metod uni amaliy harakatga aylantiradi, muhit uni ijtimoiy munosabatda mustahkamlaydi, baholash esa talabaning qadriyatli o'sishini ko'rinadigan va tahlil qilinadigan natijaga aylantiradi [4], [17].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksiologik kompetensiya pedagogik kompetensiyaning bir qismi bo'lsa-da, u bilan to'liq aynanlashtirib yuborilmasligi kerak. Pedagogik kompetensiya odatda fan mazmunini bilish, didaktik loyihalash, metod tanlash, baholash, kommunikatsiya, sinfni boshqarish va kasbiy rivojlanish ko'rsatkichlari bilan belgilanadi; aksiologik kompetensiya esa ushbu ko'rsatkichlarning ichki qadriyaviy me'yorini belgilaydi. Masalan, baholash kompetensiyasi talabaning nazorat topshirig'ini ishlab chiqishi va ball qo'yishini bildirsa, aksiologik kompetensiya baholash jarayonida

adolat, shaffoflik, o'quvchi sha'niga hurmat va rivojlantiruvchi teskari aloqa mezonlariga rioya qilishini anglatadi. Shulman tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik kontent bilimlari g'oyasi o'qituvchi tayyorgarligida fan mazmuni va pedagogik metodlar integratsiyasini ko'rsatadi [17]; aksiologik talqinda esa bu integratsiyaga uchinchi qatlam - pedagogik ma'no va qadriyat qo'shiladi. Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi o'qituvchi tayyorgarligida axloqiy mulohaza yuritish bosqichlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [3], Lickona xarakter tarbiyasida hurmat va mas'uliyatni markaziy qadriyat sifatida talqin qiladi [4], Noddings esa g'amxo'rlik pedagogikasida o'quvchi bilan munosabatning emotsional-axloqiy mohiyatini ochib beradi [5]. Ushbu nazariyalar birgalikda shuni asoslaydiki, o'qituvchi kasbiy tayyorgarligida qadriyatlar deklarativ bilim sifatida emas, pedagogik tanlov va munosabatni boshqaruvchi faol ko'nikma sifatida shakllanishi lozim. Metodologik jihatdan maqolada aksiologik kompetensiyani baholash uchun to'rt mezonli diagnostik matritsa taklif etiladi: kasbiy mezon talabning pedagogik vazifalarni qadriyatga asoslangan holda bajarishini, ijtimoiy mezon uning jamoa, mahalla, ota-ona va o'quvchi bilan hamkorlikdagi mas'uliyatini, aksiologik mezon kasbga, insonga va jamiyatga nisbatan qadriyatli munosabatini, reflektiv mezon esa o'z faoliyatidagi qadriyaviy xato va yutuqlarni tan olish, tahlil qilish va takomillashtirishini bildiradi. Har bir mezon uchun uch daraja - yuqori, o'rta va past - farqlanadi. Yuqori darajada talaba qadriyatlarni mustaqil anglaydi, pedagogik vaziyatda ularga tayanadi, konfliktni insonparvar hal qiladi, amaliyotda ijtimoiy tashabbus ko'rsatadi va o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qiladi; o'rta darajada qadriyatlarni biladi, lekin vaziyatga tatbiq etishda mentor yoki o'qituvchi ko'magiga ehtiyoj sezadi; past darajada esa qadriyatlar haqidagi bilim parcha-parcha bo'ladi, kasbiy qarorlar ko'proq tashqi talab yoki baho olish motiviga bog'lanadi. Tadqiqotda qo'llangan qiyosiy tahlil usuli xalqaro va mahalliy pedagogik qarashlarni solishtirishga xizmat qildi; kontseptual modellashtirish aksiologik kompetensiya komponentlarini yagona tizimga jamlash imkonini berdi; diagnostik tizimlashtirish esa mezon, indikator va darajalarni amaliy baholashga moslashtirdi. Bundan tashqari, maqolada ijtimoiy-pedagogik amaliyot aksiologik kompetensiyani rivojlantirishning tabiiy laboratoriyasi sifatida talqin qilindi, chunki aynan amaliyotda talaba o'z e'tiqodi, muloqoti, mas'uliyati va kasbiy xulqini real sharoitda sinaydi. Nazariy darsda "adolat" haqida chiroyli gapirish mumkin, ammo sinfda ikkita o'quvchi o'rtasidagi ziddiyatni hal qilayotganda adolatni saqlash haqiqiy kompetensiyani ko'rsatadi; metodik farq ham shunda. Shuning uchun metodologiyada real vaziyatga asoslangan topshiriqlar, reflektiv yozuvlar, mentorlik tahlili va ijtimoiy loyiha natijalari alohida manba sifatida ko'rildi. Bu yondashuv maqolani faqat nazariy sharh doirasida qoldirmaydi, balki oliy pedagogik ta'limda foydalanish mumkin bo'lgan amaliy diagnostik va metodik yo'nalishlarga olib chiqadi.

Aksiologik kompetensiyani shakllantirishda o'quv jarayonining mikrotexnologik tomonlari ham muhim. Ma'ruza jarayonida o'qituvchi mavzuni qadriyatli savol bilan

boshlashi mumkin: “o‘qituvchi murakkab vaziyatda adolatni qanday saqlaydi?”, “bilim berish bilan tarbiyaviy ta’sir o‘rtasida qanday bog‘liqlik bor?”, “o‘quvchining xatosini tuzatishda uning sha’nini qanday himoya qilish mumkin?” kabi savollar talabaning oddiy reproduktiv fikrlashdan reflektiv va aksiologik fikrlashga o‘tishini ta’minlaydi. Seminar mashg‘ulotlarida har bir nazariy tushuncha real vaziyatga bog‘lanishi kerak; masalan, “ijtimoiy mas’uliyat” tushunchasi faqat ta’rif bilan emas, maktabda zo‘ravonlik holati, ijtimoiy tarmoqlardagi tahqirlash, ota-onaning befarqligi, inklyuziv sinfdagi moslashuv qiyinchiligi yoki baholashdagi adolatsizlik kabi keyslar orqali ochib berilsa, talaba qadriyatni amaliy qaror mezoni sifatida o‘zlashtiradi. Mustaqil ta’limda tahliliy esse, reflektiv kundalik va portfelning ahamiyati shundaki, ular talabaning ichki kasbiy pozitsiyasini ko‘rinadigan matnga aylantiradi; og‘zaki javobda talaba ko‘pincha umumiy gaplarni aytishi mumkin, yozma refleksiyada esa uning fikrlash chuqurligi, qadriyatni dalillash usuli, o‘z xatosiga munosabati va rivojlanish ehtiyoji aniqroq ko‘rinadi. Amaliyotda mentor bilan haftalik reflektiv suhbatlar tashkil etilsa, talaba “men dars o‘tdim” degan oddiy hisobotdan “men bu vaziyatda qanday qadriyatga tayandim, qayerda adolatni ta’minladim, qayerda muloqotda xatoga yo‘l qo‘ydim, keyingi safar qanday yaxshilayman?” degan kasbiy tahlilga o‘tadi. Bunday yondashuv pedagogik amaliyotni hujjat topshirish jarayonidan kasbiy kamolot laboratoriyasiga aylantiradi. Aksiologik kompetensiyani rivojlantirishda o‘qituvchi shaxsining o‘zi ham asosiy didaktik vosita hisoblanadi: professor-o‘qituvchi auditoriyada adolatli baholash, fikrlar xilma-xilligiga hurmat, ilmiy halollik, vaqtga mas’uliyat, talabaga hurmat va konstruktiv tanqidni namoyon qilmasa, aksiologik mazmun deklaratsiya bo‘lib qoladi. Demak, metodologiyada yashirin o‘quv dasturi - ya’ni o‘qituvchining kundalik xulqi, muloqot uslubi va baholash madaniyati - rasmiy o‘quv dasturi bilan teng darajada ahamiyatga ega. Bu fikr oliy pedagogik ta’lim muassasalari uchun muhim tashkiliy xulosani beradi: aksiologik kompetensiyani rivojlantirish faqat talabalar bilan ishlash emas, balki professor-o‘qituvchilar jamoasining pedagogik madaniyatini ham takomillashtirishni talab qiladi.

Tahlillar va natijalar. Tahlil natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning kamida besh tarkibiy komponent orqali namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi: birinchisi, kognitiv-qadriyaviy komponent bo‘lib, talabaning pedagogik aksiologiya, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, kasbiy etika, ijtimoiy adolat, o‘quvchi huquqi, inklyuziv munosabat va pedagogik mas’uliyat mazmunini ilmiy anglashini bildiradi; ikkinchisi, motivatsion-emotsional komponent bo‘lib, kasbga ichki qiziqish, o‘qituvchilik missiyasini qadriyat sifatida qabul qilish, empatiya, hamdardlik, bag‘rikenglik va o‘quvchi shaxsiga insonparvar munosabatni o‘z ichiga oladi; uchinchisi, faoliyatli-amaliy komponent bo‘lib, real pedagogik va ijtimoiy vaziyatlarda qadriyatga muvofiq qaror qabul qilish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, volontyorlik, amaliyot jarayonida o‘quvchilar, ota-onalar, mahalla va ta’lim muassasasi bilan hamkorlikni tashkil etish qobiliyatida ifodalanadi; to‘rtinchisi, kommunikativ-etik komponent bo‘lib, tinglash

madaniyati, konstruktiv muloqot, nizolarni hal etish, pedagogik takt, akademik halollik va baholashdagi adolatni qamrab oladi; beshinchisi, reflektiv-baholovchi komponent bo‘lib, talabaning o‘z faoliyati, xatosi, pedagogik ta‘siri va kasbiy o‘shini tahlil qilish, o‘z qadriyatlar tizimini rivojlantirishga doir individual trayektoriya belgilash malakasini bildiradi. Ushbu komponentlar ajratilganda Xushnazarova M.N. tadqiqotida asoslangan kasbiy, ijtimoiy, aksiologik va reflektiv mezonlar bilan mazmuniy moslik kuzatildi [13]. Xususan, kasbiy mezon ijtimoiy-pedagogik bilimlar va vazifalarni bajarish qobiliyatini, ijtimoiy mezon hamkorlik, muloqot va fuqarolik pozitsiyasini, aksiologik mezon kasbga ijobiy munosabat, axloqiy me‘yorlarga rioya qilish va ijtimoiy-pedagogik mas‘uliyatni, reflektiv mezon esa o‘z faoliyatini tahlil qilish va qadriyatli rivojlanishni baholay olishni ifodalaydi. Bularning barchasi aksiologik kompetensiyaning kasbiy tayyorgarlikdagi “ko‘rinmas markaz” ekanini bildiradi: u bevosita baholash jadvalida alohida satr bo‘lishi mumkin, ammo aslida barcha satrlarning mazmuniy sifatini belgilaydi. Tadqiqotda aniqlangan konseptual natijalar asosida aksiologik kompetensiyaning indikatorlari va kasbiy tayyorgarlikdagi funksiyalari quyidagi jadvalda tizimlashtirildi.

Natijalar tahlili aksiologik kompetensiyaning rivojlantirishning bosqichli xarakterga ega ekanini ham ko‘rsatdi. Birinchi bosqich - qadriyaviy xabardorlik bosqichi bo‘lib, unda talaba pedagogik kasbning ijtimoiy vazifasi, ta‘limning insonparvar mohiyati, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik etika hamda akademik halollik haqida ilmiy tushuncha hosil qiladi. Ikkinchi bosqich - qadriyaviy munosabat bosqichi bo‘lib, unda talaba o‘qituvchilik kasbiga ichki motivatsiya, emotsional yaqinlik, empatiya, mas‘uliyat va shaxsga hurmat orqali munosabat bildiradi. Uchinchi bosqich - qadriyaviy harakat bosqichi bo‘lib, talaba amaliy mashg‘ulot, pedagogik amaliyot va ijtimoiy loyiha jarayonida qadriyatga asoslangan qaror qabul qiladi, o‘quvchi yoki jamoa bilan muloqotda insonparvar pozitsiyani namoyon etadi. To‘rtinchi bosqich - qadriyaviy refleksiya bosqichi bo‘lib, talaba o‘z harakati, muvaffaqiyati, xatosi va kasbiy o‘shini tahlil qiladi, kelgusi rivojlanish trayektoriyasini belgilaydi. Mazkur bosqichlar ketma-ket bo‘lsa-da, ular mutlaq chiziqli emas; real ta‘lim jarayonida talaba bir vaziyatda yuqori refleksiya ko‘rsatishi, boshqa vaziyatda esa motivatsion barqarorlik yetishmasligini namoyon qilishi mumkin. Shuning uchun aksiologik kompetensiyaning baholash bir martalik nazorat ishlari bilan cheklanmasligi, balki semestr davomida yig‘iladigan portfel, pedagogik kuzatuv, amaliy topshiriqlar va mentor xulosalari bilan mustahkamlanishi kerak. Tahlillar shuni ham ko‘rsatdiki, aksiologik kompetensiya rivojlangan talabalarda pedagogik muloqotning sifati, ijtimoiy tashabbuskorlik, murakkab vaziyatlarda vazminlik, o‘z xatosiga nisbatan ochiqlik va kasbga sodiqlik ko‘rsatkichlari barqarorroq namoyon bo‘ladi. Aksincha, mazkur kompetensiya sust bo‘lgan talabalar ko‘pincha vazifani bajarishga yo‘naltiriladi, lekin vazifaning tarbiyaviy ma‘nosini yetarli anglamaydi; dars jarayonini rejalashtiradi, biroq o‘quvchi shaxsining ehtiyojlari va qadriyatli muhit masalasiga kamroq e‘tibor

qaratadi. Demak, aksiologik kompetensiya kasbiy tayyorgarlikning sifat filtridir: u mavjud bilim va ko'nikmalarning pedagogik jihatdan qanday maqsadga xizmat qilishini aniqlaydi.

1-jadval. Aksiologik kompetensiya komponentlari va kasbiy tayyorgarlikdagi funksiyalari

Komponent	Mazmuniy indikator	Kasbiy tayyorgarlikdagi funksiyasi
Kognitiv-qadriyaviy	Pedagogik aksiologiya, kasbiy etika, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ilmiy anglash	Kasbiy qarorlarning mazmuniy va ma'naviy asosini belgilaydi
Motivatsion-emotsional	Kasbga ijobiy munosabat, empatiya, bag'rikenglik, ijtimoiy mas'uliyat	O'qituvchilik missiyasini ichki ehtiyojga aylantiradi
Faoliyatli-amaliy	Ijtimoiy-pedagogik vaziyatlarda qadriyatga mos harakat qilish, volontyorlik va loyihalarda ishtirok	Nazariy qadriyatni real pedagogik faoliyatga tatbiq etadi
Kommunikativ-etik	Pedagogik takt, tinglash madaniyati, adolatli baholash, konfliktni konstruktiv hal etish	O'quvchi, ota-ona va jamoa bilan insonparvar muloqotni ta'minlaydi
Reflektiv-baholovchi	O'z faoliyatini tahlil qilish, xatoni tan olish, qadriyatli o'sish trayektoriyasini belgilash	Kasbiy o'zini rivojlantirish va metodik takomillashuvni boshqaradi

Jadvaldan ko'rinadiki, aksiologik kompetensiya talabning bilim darajasini insonparvar maqsad bilan bog'laydi, kasbiy tayyorgarlikning nazariy va amaliy qismlari orasidagi uzilishni kamaytiradi hamda pedagogik faoliyatning ijtimoiy-ma'naviy legitimligini ta'minlaydi. Mazkur yondashuvni empirik jihatdan asoslashda Xushnazarova M.N. tadqiqotidagi 2022-2025-yillar oralig'ida Andijon, Navoiy va Namangan davlat pedagogika institutlarining 369 nafar respondent-talabalari ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari muhim manba bo'ldi [13]. Ushbu tadqiqotda tajriba guruhlarida aksiologik yondashuv asosida tashkil etilgan metodik ishlar natijasida kasbiy, ijtimoiy, aksiologik va reflektiv mezonlar bo'yicha ijobiy siljishlar kuzatilgani, tajriba yakunida tajriba guruhining o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhidan 13,4% yuqori bo'lgani qayd etilgan [13]. Mazkur natija bevosita shuni anglatadiki, qadriyatga yo'naltirilgan metodika pedagogik tayyorgarlikni "yumshoq tarbiya" darajasida emas, balki o'lchanadigan kasbiy samaradorlik darajasida kuchaytiradi. Natijalarning ikkinchi muhim jihati shundaki, aksiologik kompetensiya faqat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar hisobidan emas, balki o'quv fanining mazmuni, dars texnologiyalari, mustaqil ish, 4+2 amaliyoti, volontyorlik, keystadi, vaziyatli tahlil va reflektiv yozuvlar orqali rivojlanadi. Masalan, 7E usuli talabning avvalgi tajribasini aniqlash, uni mavzuga jalb etish, muammoni o'rganish, tushuntirish, mustahkamlash, kengaytirish va baholash bosqichlari orqali qadriyatli fikrlashni faol jarayonga aylantiradi; "Ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtirish" metodi esa talabning o'qituvchi, ota-ona, o'quvchi, rahbar yoki ijtimoiy pedagog roliga kirib, qadriyatli qarorni real muloqot sharoitida sinashga imkon beradi; "Fishbowl Discussion" va boshqariladigan munozara talabning fikrini dalillash, boshqa pozitsiyani eshitish, tolerantlik va muloqot madaniyatini namoyon qilishini talab etadi; tahliliy esse va reflektiv hisobot esa uning o'z

ichki kasbiy pozitsiyasini yozma shaklda aniqlashtiradi [14]. Shunday qilib, natijalar uch darajada ifodalandi: nazariy darajada aksiologik kompetensiya kasbiy kompetensiyaning qadriyatli yadrosi sifatida asoslandi; metodik darajada uni rivojlantiruvchi integrativ vositalar tizimlashtirildi; diagnostik darajada esa kasbiy, ijtimoiy, aksiologik va reflektiv mezonlar asosida baholash modeli taklif qilindi. Bu yondashuv pedagogik oliy ta'limda o'qituvchi tayyorgarligini faqat "biladi - bajara oladi" sxemasi bilan emas, balki "anglaydi - qadrlaydi - mas'uliyat bilan bajaradi - tahlil qiladi - takomillashtiradi" mantig'i bilan o'lchash zarurligini ko'rsatadi. Quyidagi ikkinchi jadval aksiologik kompetensiyaning shakllantirishning o'quv jarayoni bo'yicha amaliy mexanizmlarini umumlashtiradi.

2-jadval. Aksiologik kompetensiyaning rivojlantirishning o'quv jarayoni bo'yicha mexanizmlari

O'quv jarayoni bo'g'ini	Tavsiya etiladigan metodlar	Kutiladigan natija
Nazariy mashg'ulot	Muammoli ma'ruza, qadriyatli keys, 7E usuli, boshqariladigan munozara	Talaba pedagogik qadriyatlarni ilmiy tushuncha va kasbiy pozitsiya sifatida anglaydi
Amaliy mashg'ulot	Ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtirish, Fishbowl Discussion, vaziyatli kollaj	Talaba real vaziyatda axloqiy qaror, muloqot va hamkorlikni mashq qiladi
Mustaqil ta'lim	Tahliliy esse, reflektiv kundalik, portfel, ijtimoiy loyiha hisobotlari	Talaba o'z kasbiy qadriyatlarini yozma tahlil qiladi va shaxsiy o'sishni qayd etadi
Pedagogik amaliyot	Mentorlik, kuzatuv varaqasi, amaliy keyslar, ota-ona bilan muloqot tahlili	Talaba pedagogik muhitda mas'uliyatli va qadriyatga muvofiq faoliyat yuritadi
Volontyorlik va ijtimoiy loyiha	Jamoat ishlari, ijtimoiy yordam, mahalla va ta'lim muassasasi bilan hamkorlik	Empatiya, ijtimoiy faollik, fuqarolik pozitsiyasi va kasbiy mas'uliyat mustahkamlanadi

Olingan natijalar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning mustaqil maqsad va integrativ vosita sifatida bir vaqtda ko'rish zarurligini ko'rsatadi: u bir tomondan talabaning kasbiy yetuklik darajasini belgilovchi yakuniy natija, ikkinchi tomondan esa bilim, metod, amaliyot va tarbiyaviy muhitni birlashtiruvchi pedagogik mexanizmdir. Amaldagi oliy pedagogik ta'limda kompetensiyaviy yondashuv keng qo'llanayotgan bo'lsa-da, kompetensiya tushunchasi ba'zan funksional ko'nikmalar yig'indisi sifatida toraytirib yuboriladi; bunday holatda o'qituvchi o'quv natijasini rejalashtira oladi, metodni tanlaydi, texnik vositalardan foydalanadi, ammo pedagogik jarayonning axloqiy va ijtimoiy oqibatini yetarlicha anglamasligi mumkin. Aksiologik kompetensiya aynan shu bo'shliqni to'ldiradi, chunki u kasbiy harakatning "nima qilish kerak?" savoliga qo'shimcha ravishda "nima uchun, kim uchun va qanday qadriyatga tayanib qilish kerak?" savollarini qo'yadi. Shu bois o'qituvchi tayyorgarligida aksiologik komponentni alohida modul sifatida berish yetarli emas; u "Umumiy pedagogika", "Ijtimoiy pedagogika", "Pedagogik mahorat", "Tarbiyaviy ishlar metodikasi", pedagogik amaliyot, mustaqil ta'lim, ilmiy-tadqiqot ishlari va volontyorlik faoliyati orqali vertikal va gorizontal integratsiya qilinishi zarur [13]. Muhokama jarayonida birinchi asosiy xulosa

shuki, aksiologik kompetensiya o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi: talaba o'zini faqat muayyan fan mutaxassisi emas, balki jamiyatning ma'naviy-intellektual rivojiga ta'sir ko'rsatuvchi pedagogik subyekt sifatida idrok eta boshlaydi. Bu jarayon kasbiy motivatsiyani tashqi talabdan ichki e'tiqodga aylantiradi; tashqi talab bilan ishlaydigan o'qituvchi nazorat bo'lsa faol, nazorat bo'lmasa sust bo'lishi mumkin, ichki qadriyat bilan ishlaydigan o'qituvchi esa sifatni o'zining kasbiy sha'ni sifatida ko'radi. Ikkinchi xulosa shuki, aksiologik kompetensiya ijtimoiy-pedagogik amaliyotning samaradorligini oshiradi, chunki amaliyot jarayonida talaba turli ijtimoiy muhit, o'quvchi xulqi, ota-onalar bilan muloqot, konflikt, inklyuziv vaziyat va ma'naviy tarbiya masalalariga duch keladi; bunday vaziyatda tayyor algoritmi yetarli bo'lmaydi, aksincha qadriyatga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati kerak bo'ladi [4]. Uchinchi xulosa shuki, aksiologik kompetensiya pedagogik kommunikatsiyaning sifatini tubdan o'zgartiradi: talaba o'z so'zining tarbiyaviy ta'sirini, baholashdagi adolatning o'quvchi motivatsiyasiga ta'sirini, tanqidning konstruktiv yoki destruktiv bo'lish ehtimolini anglaydi; bu esa dars jarayonini faqat bilim almashinuvi emas, shaxslararo qadriyatli muloqot maydoniga aylantiradi. To'rtinchi xulosa shundan iboratki, mazkur kompetensiyani shakllantirishda volontyorlik va ijtimoiy loyihalar alohida samarali vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki ular talabaning empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, beg'araz yordam, jamoa bilan ishlash va real ijtimoiy muammoni hal etish tajribasini kuchaytiradi [8], [14]. Biroq volontyorlikni faqat tadbirlar statistikasi sifatida baholash metodik xatodir; unda talabaning qadriyatli o'sishi, refleksiv hisobotlari, ijtimoiy vaziyatni tahlil qilishi, yordam oluvchi shaxsga munosabati va o'z kasbiy pozitsiyasidagi o'zgarishlar ham diagnostik jihatdan qayd etilishi kerak. Beshinchi xulosa shuki, aksiologik kompetensiya raqamli ta'lim sharoitida yanada dolzarb bo'ladi: sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim, raqamli platformalar, tezkor axborot almashinuvi o'qituvchining texnik imkoniyatlarini kengaytiradi, lekin akademik halollik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, raqamli muloqot etikasi, axborot tanlash madaniyati va o'quvchini inson sifatida ko'rish masalalarini keskinlashtiradi. Demak, kelajak o'qituvchisi texnologiyani bilishi kerak, ammo texnologiyaga tarbiyaviy maqsadni boy berib qo'ymasligi undan ham muhim; aks holda o'qituvchi raqamli doskani boshqaradi, lekin pedagogik ma'noni yo'qotadi. Muhokama qilingan natijalar asosida aksiologik kompetensiyani shakllantirishda uchta pedagogik shart-sharoit hal qiluvchi deb baholandi: birinchisi, qadriyatga yo'naltirilgan o'quv mazmuni bo'lib, fan mavzularida inson, jamiyat, kasb, adolat, mas'uliyat, madaniyat va milliy meros masalalari tizimli yoritilishi zarur; ikkinchisi, faoliyatga asoslangan metodik muhit bo'lib, talaba qadriyatni faqat o'qimasligi, balki muhokama qilishi, vaziyatda qo'llashi, rol orqali sinashi, loyiha orqali amalda ko'rsatishi va yozma refleksiya orqali ichkilashtirishi kerak; uchinchisi, diagnostik-reflektiv baholash bo'lib, talabaning aksiologik o'sishi reyting ballariga qo'shib yuborilmasdan, aniq indikatorlar - kasbga munosabat, pedagogik etika, ijtimoiy hamkorlik, konfliktni hal qilish, o'z xatosini

tan olish, qadriyatli qaror qabul qilish - orqali baholanishi lozim [13]. Shu bilan birga, aksiologik kompetensiyani o'ldashda ehtiyotkorlik talab qilinadi: qadriyatlar faqat anketa javoblarida "yuqori" chiqishi mumkin, ammo real vaziyatda boshqacha namoyon bo'ladi; shuning uchun diagnostika so'rovnoma, kuzatuv, portfel, amaliy keys, mentor bahosi, tengdoshlar fikri va reflektiv yozuvlarni birlashtirganda ishonchliroq bo'ladi. Maqola doirasida taklif etilayotgan yondashuvning cheklanishi shundaki, u asosan pedagogik ta'lim kontekstida ishlab chiqildi; keyingi tadqiqotlarda texnika, tibbiyot, iqtisodiyot yoki san'at ta'limida ham aksiologik kompetensiyaning kasbiy tayyorgarlikka ta'siri qiyosiy tahlil qilinishi mumkin. Shunga qaramay, pedagogik sohada mazkur kompetensiyaning ahamiyati bevosita va kechiktirib bo'lmaydigan xarakterga ega: chunki o'qituvchi o'z qadriyatlari orqali nafaqat o'z kasbiy faoliyatini, balki o'quvchilarining dunyoqarashini ham bilvosita loyihalaydi. Ilmiy jihatdan aytganda, aksiologik kompetensiya - pedagogik kasbning antropologik, axloqiy va ijtimoiy mazmunini bir nuqtaga jamlaydigan metakompetensiyadir; amaliy tilda aytganda, u o'qituvchining "ichki kompasidir", kompassiz esa eng yaxshi xarita ham ba'zan odamni aylantirib olib keladi.

Aksiologik kompetensiyani amaliyotga joriy etishda bir qator muammolar ham mavjud. Birinchi muammo - mazkur kompetensiyaning ko'pincha mavhum talqin qilinishidir; "qadriyat", "ma'naviyat", "insonparvarlik" kabi tushunchalar ko'p ishlatiladi, biroq ularni amaliy indikatorga aylantirish, masalan, "talaba konfliktli vaziyatda o'quvchi sha'nini saqlagan holda yechim taklif qila oladi", "baholash mezonini oldindan tushuntiradi", "ijtimoiy loyihadan keyin reflektiv xulosa yozadi" kabi aniq ko'rsatkichlar bilan ifodalash yetarli emas. Ikkinchi muammo - o'qituvchi tayyorlashda fanlararo integratsiyaning sustligidir: aksiologik mazmun "Ma'naviyat" yoki "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" doirasida qolib, maxsus fanlar, amaliyot, raqamli ta'lim va baholash tizimiga yetarlicha kirib bormaydi. Uchinchi muammo - pedagogik amaliyotda mentorlikning sifat jihatidan bir xil emasligi; agar mentor talabaning faqat hujjatlarini tekshirsa, aksiologik o'sish qayd etilmaydi, agar u talabaning pedagogik vaziyatdagi qarorini tahlil qilsa, xato va yutuqlarni muhokama qilsa, qadriyatli kasbiy suhbat tashkil etsa, amaliyot haqiqiy rivojlantiruvchi muhitga aylanadi. To'rtinchi muammo - diagnostikaning formal bo'lish xavfi; qadriyatlar bo'yicha so'rovnomada talaba ijtimoiy kutilgan javobni belgilashi mumkin, shuning uchun kuzatuv, vaziyatli topshiriq va reflektiv yozuvlarsiz natija to'liq ishonchli bo'lmaydi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagogik oliy ta'limda aksiologik kompetensiya bo'yicha aniq rubrikalar ishlab chiqilishi, har bir amaliyot topshirig'iga qadriyaviy tahlil bandi kiritilishi, volontyorlik va ijtimoiy loyihalar portfelda alohida qayd etilishi, professor-o'qituvchilar uchun qadriyatga yo'naltirilgan baholash bo'yicha metodik seminarlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Muhokama natijalari shuni ham ko'rsatadiki, aksiologik kompetensiya milliy qadriyatlarni zamonaviy kompetensiyalar bilan qarama-qarshi qo'ymaydi; aksincha, u milliy meros, tarixiy xotira, hurmat, kattalarga ehtirom, mehr-oqibat kabi qadriyatlarni tanqidiy fikrlash, raqamli

savodxonlik, inklyuzivlik, kommunikativ madaniyat va kasbiy mobillik bilan uyg'unlashtiradi. Shu nuqtada uning strategik ahamiyati kuchayadi: bo'lajak o'qituvchi milliylikni konservativ yopiq tizim sifatida emas, zamonaviy ta'lim jarayoniga ma'no beruvchi manba sifatida qabul qiladi. Pedagogik ta'limdagi har qanday islohot o'qituvchi shaxsiga kelib taqaladi; o'qituvchi shaxsida esa eng barqaror qatlam uning qadriyatlar tizimidir. Binobarin, o'quv rejalarini yangilash, kredit-modul tizimini takomillashtirish, raqamli platformalarni joriy etish yoki amaliyot shaklini o'zgartirish kabi islohotlar aksiologik kompetensiya bilan mustahkamlanmasa, ular tashkiliy yangilik bo'lib qolishi mumkin. Aksiologik kompetensiya esa bu yangiliklarga pedagogik ma'no beradi, talabani ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli, kasbiy jihatdan puxta va shaxsiy jihatdan barqaror o'qituvchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliy nuqtayi nazardan, aksiologik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha oliy pedagogik ta'lim muassasalarida quyidagi bosqichli ish tartibi samarali bo'lishi mumkin. Birinchi bosqichda o'quv rejaları va fan dasturlari aksiologik auditdan o'tkaziladi: qaysi mavzularda kasbiy etika, ijtimoiy mas'uliyat, pedagogik adolat, akademik halollik, inklyuziv munosabat, milliy qadriyat va refleksiya masalalari mavjudligi aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda har bir asosiy fan uchun aksiologik natijalar yoziladi; masalan, "talaba pedagogik vaziyatda adolatli qaror taklif qiladi", "talaba o'quvchi shaxsini qadriyat sifatida tan oluvchi muloqot strategiyasini qo'llaydi", "talaba ijtimoiy muammo bo'yicha pedagogik loyiha ishlab chiqadi". Uchinchi bosqichda baholash rubrikalari tayyorlanadi: yuqori, o'rta va past darajalar aniq xatti-harakat va dalillar bilan tasvirlanadi. To'rtinchi bosqichda amaliyot bazalari bilan hamkorlik kuchaytiriladi, chunki aksiologik kompetensiya auditoriyada boshlansa ham, maktab, mahalla, ijtimoiy xizmat, nodavlat tashkilot yoki volontyorlik maydonida mustahkamlanadi. Beshinchi bosqichda talabalar portfeli joriy qilinib, unda dars ishlanmasi bilan bir qatorda ijtimoiy loyiha hisobotlari, reflektiv esse, mentor fikri, o'z-o'zini baholash varaqasi va muammoli vaziyat tahlillari jamlanadi. Oltinchi bosqichda yakuniy baholash faqat test yoki imtihon bilan emas, aksiologik portfel himoyasi bilan to'ldiriladi. Bunday tartib bo'lajak o'qituvchi tayyorgarligini kompleks baholash imkonini beradi va talabaning kasbiy o'sishiga nisbatan shaxsiy mas'uliyatini oshiradi. Eng muhimi, aksiologik kompetensiya baholash jarayonida jazolovchi nazorat sifatida emas, rivojlantiruvchi mexanizm sifatida qo'llanishi kerak; talaba qadriyaviy xatosini tan olishdan qo'rqmasligi, aksincha uni kasbiy o'sish imkoniyati sifatida ko'rishi lozim. Shu holat ta'lim muhitida ishonch, ochiqlik va ilmiy halollikni kuchaytiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiya markaziy, tizimlashtiruvchi va mazmun beruvchi komponent sifatida namoyon bo'ladi. U pedagogik bilim va metodik ko'nikmalarni kasbiy maqsad, ijtimoiy mas'uliyat va insonparvar qadriyatlar bilan bog'laydi; talabaning o'qituvchilik kasbini tashqi mehnat funksiyasi emas, balki jamiyat, o'quvchi shaxsi va milliy-ma'naviy

taraqqiyot oldidagi mas'uliyatli missiya sifatida anglashiga xizmat qiladi. Maqola doirasida aniqlanishicha, aksiologik kompetensiya kognitiv-qadriyaviy, motivatsion-emotsional, faoliyatli-amaliy, kommunikativ-etik va reflektiv-baholovchi komponentlardan iborat integrativ tuzilma bo'lib, kasbiy tayyorgarlikning barcha bosqichlarida - nazariy ta'lim, amaliy mashg'ulot, mustaqil ish, pedagogik amaliyot, volontyorlik, mentorlik va ijtimoiy loyihalarda - izchil rivojlantirilishi zarur. Ushbu kompetensiyaning kasbiy tayyorgarlikdagi asosiy funksiyalari o'qituvchi shaxsida kasbiy identifikatsiyani mustahkamlash, pedagogik qarorlarni axloqiy mezonlar bilan muvofiqlashtirish, o'quvchi shaxsini oliy qadriyat sifatida tan olish, adolatli va empatik muloqotni yo'lga qo'yish, ijtimoiy-pedagogik vaziyatlarda mas'uliyatli harakat qilish hamda o'z faoliyatini reflektiv tahlil qilishdan iborat. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, aksiologik kompetensiya faqat tarbiyaviy tadbirlar doirasida shakllanmaydi; u o'quv fanining mazmuni, metodik topshiriqlar, baholash indikatorlari, amaliyot bazalari, ijtimoiy hamkorlik muhiti va talabning shaxsiy refleksiyasi birligida rivojlanadi. Xushnazarova M.N. tadqiqotida qayd etilgan tajriba-sinov natijalari, xususan, 369 nafar talaba ishtirokidagi pedagogik tajriba va tajriba guruhlarida nazorat guruhlariga nisbatan 13,4% yuqori samaradorlik ko'rsatkichi aksiologik yondashuvning o'lchanadigan pedagogik natija berishini asoslaydi [13]. Shu sababli oliy pedagogik ta'limda aksiologik kompetensiyaning rivojlantirish uchun quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar muhim hisoblanadi: birinchidan, pedagogik fanlar dasturlarida qadriyatga yo'naltirilgan kasbiy vaziyatlar, axloqiy dilemmalar, ijtimoiy hamkorlik va reflektiv topshiriqlar hajmini oshirish; ikkinchidan, pedagogik amaliyotda talabning faqat dars o'tish malakasini emas, balki o'quvchi, ota-ona, jamoa va ijtimoiy institutlar bilan qadriyatli muloqot qilish qobiliyatini ham baholash; uchinchidan, volontyorlik va ijtimoiy loyihalarni bo'lajak o'qituvchining aksiologik kompetensiyasini rivojlantiruvchi qo'shimcha amaliyot turi sifatida tan olish; to'rtinchidan, baholash jarayonida anketa bilan cheklanmay, kuzatuv, portfel, keys, mentor xulosasi, reflektiv esse va amaliy faoliyat natijalarini integratsiyalash; beshinchidan, raqamli ta'lim sharoitida akademik halollik, axborot madaniyati, raqamli muloqot etikasi va o'quvchi shaxsiga hurmat mezonlarini aksiologik kompetensiyaning alohida indikatorlari sifatida kiritish. Umumiy ilmiy xulosa shundan iboratki, kasbiy tayyorgarlikning sifati o'qituvchi nimani bilishi va qanday o'qitishini aniqlash bilan tugamaydi; u o'qituvchi qanday qadriyatlarga tayanib o'qitishini ham aniqlashi kerak. Chunki pedagogik faoliyatda metod bilimni harakatga aylantiradi, ammo qadriyat bu harakatga ma'no beradi; ma'nosiz metod esa chiroyli qadoqlangan bo'sh quti, ilmiy tilda aytganda - natijasi beqaror pedagogik konstruksiyadir. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida aksiologik kompetensiyaning rivojlantirish pedagogik ta'limning qo'shimcha elementi emas, balki uning strategik sifat ko'rsatkichi, jamiyatga yo'naltirilgan ijtimoiy buyurtmaning mazmuniy javobi va o'qituvchilik kasbining insonparvar mohiyatini saqlab qolishning zarur shartidir.

Maqola yakunida ta'kidlash lozimki, aksiologik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ishlar bir martalik metodik tajriba emas, balki pedagogik oliy ta'limning doimiy sifat siyosatiga aylanishi kerak. Buning uchun o'quv dasturlarida qadriyatga asoslangan kasbiy natijalar aniq yozilishi, har bir fan bo'yicha kamida bir nechta vaziyatli-aksiologik topshiriqlar ishlab chiqilishi, amaliyot rahbarlari talabani qadriyatli qarorlarini qayd etadigan kuzatuv varaqalaridan foydalanishi, talabalar portfelida ijtimoiy loyiha, volontyorlik va reflektiv esse natijalari jamlanishi zarur. Kelgusida aksiologik kompetensiyani raqamli pedagogika, inklyuziv ta'lim, oilaviy hamkorlik, akademik halollik va pedagogik liderlik bilan bog'liqligini alohida empirik tadqiq qilish maqsadga muvofiq. Shuningdek, turli pedagogik yo'nalishlar - boshlang'ich ta'lim, maktabgacha ta'lim, ijtimoiy pedagogika, xorijiy til, tabiiy fanlar va san'at ta'limi - kesimida aksiologik kompetensiyani namoyon bo'lish farqlari qiyosiy o'rganilishi lozim. Chunki har bir yo'nalishda qadriyatlar umumiy bo'lsa-da, ularning amaliy ifodasi turlicha: boshlang'ich ta'limda g'amxo'rlik va emotsional xavfsizlik, ijtimoiy pedagogikada himoya va qo'llab-quvvatlash, tabiiy fanlarda ilmiy halollik, san'at ta'limida estetik qadriyat va ijodiy erkinlik kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu ma'noda aksiologik kompetensiya pedagogik kasb uchun umumiy metakompetensiya bo'lib, har bir mutaxassislikda o'ziga xos didaktik ifoda topadi. Shu tarzda tashkil etilgan ta'lim jarayoni pedagogik kasbga tayyorlanayotgan talabani faqat bajaruvchi emas, balki mustaqil axloqiy pozitsiyaga ega professional subyekt sifatida shakllantiradi. Bunda aksiologik kompetensiya nazariy tushuncha, amaliy ko'nikma va shaxsiy e'tiqodning kesishgan nuqtasida rivojlanadi. U o'qituvchining kasbiy barqarorligi, ijtimoiy ishonchliligi va tarbiyaviy ta'sirchanligini mustahkamlaydi. Natijada pedagogik ta'lim muassasasi bitiruvchisi bilimli mutaxassis bo'lish bilan birga, murakkab ijtimoiy sharoitda ham insonparvar qaror qabul qila oladigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtiradigan, o'quvchi shaxsining qadr-qimmatini himoya qiladigan kasbiy shaxs sifatida shakllanadi. Mazkur holat o'qituvchilik kasbining ijtimoiy obro'sini oshirish va ta'lim sifatini barqarorlashtirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Shu sababli aksiologik kompetensiyani pedagogik ta'limning yakuniy natijalar tizimiga mustaqil indikator sifatida kiritish ilmiy va amaliy jihatdan asosli hisoblanadi. Bu natija maqolaning asosiy ilmiy pozitsiyasini tasdiqlaydi. Demak, masala strategik ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bondarevskaya, E. V. (1995). Tsennostnye osnovaniya lichnostno-orientirovannogo vospitaniya. Pedagogika, 4, 29-36.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
3. Kohlberg, L. (1981). Essays on Moral Development: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row.
4. Lickona, T. (1991). Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. New York: Bantam Books.
5. Noddings, N. (2005). The Challenge to Care in Schools: An Alternative Approach to Education. New York: Teachers College Press.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-iyundagi PQ-289-son Qarori. Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida.
8. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-dekabrdagi O'RQ-585-son Qonuni. Volontyorlik faoliyati to'g'risida.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmoni. Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.
10. Rogers, C. R. (1969). Freedom to Learn. Columbus: Merrill.
11. Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values. New York: Free Press.
12. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
13. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education. Paris: UNESCO Publishing.
14. Xushnazarova, M. N. (2025). Aksiologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga tayyorlash metodikasi: Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Andijon.
15. Xushnazarova, M. N. (2025). Aksiologik yondashuv vositasida bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga tayyorlash metodikasi. Monografiya. Andijon: Step by Step Print.
16. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press.
17. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
18. Slavenin, V. A., & Isaev, I. F. (2002). Pedagogika. Moscow: Akademiya.
19. Xushnazarova M.N. Aksiologik yondashuv vositasida bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga tayorlash metodikasi. Monografiya. – A.: “step by step print” nashriyoti, 2025. – 188 b.
20. Xushnazarova M.N. Oliy ta'lim talabalari orasida volontyorlikning mikro darajadagi omillariga e'tibor qaratish // NamDU Ilmiy axborotnomasi. -N.: 2023-yil, №12-son. -B.792-795. (13.00.00 №30).
21. Xushnazarova M.N. Volontyorlik faoliyatining ijtimoiy-pedagogik muammolari // ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ - Т.: 2023. №12/2. – В. 311-315. (13.00.00 №30.11.2022.7/5-son).
22. Xushnazarova M.N. Volontyorlik (ko'ngillilik) faoliyatining innovatsion shakllari va ularning pedagogik tahlili // O'zMU xabarlar. -T.: 2024, №1/4-son. -B.229-232. (13.00.00 №15).
23. Xushnazarova M.N. Bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga tayyorlashda pedagogika fanining samarali usullaridan foydalanish // ADPI Ilmiy xabarnomasi. -A.: 2024, №3-son. -B.47-52. (13.00.00 №08.05.2024. OAK. 354-son qaror).
24. Xushnazarova M.N. Talabalarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy faollikning ahamiyati // ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ - Т.: 2024. №4. – В. 401-406. (13.00.00 №30.11.2022. OAK. 327/5-son qaror).
25. Xushnazarova M.N. Ijtimoiy-pedagogik amaliyotni kasbiy, ijtimoiy faoliyat doirasida amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari // Dene tarbiyasi ham sport xabarshisi– Nukus: 2024, №5. -B. 255-258 (13.00.00. 30.09.2023-y., №343)
26. Xushnazarova M.N. Pedagogik ta'limda ijtimoiy-pedagogik amaliyot – talabalarda aksiologik munosabat rivojlanishining ustuvor omili sifatida // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy-metodik jurnal. – Buxoro. 2025. №5. – B. 327-331.
27. Xushnazarova M.N. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning volontyorlik faoliyatini tashkil etishning nazariy jihatlarini // Maktabgacha va maktab ta'limi. -T.: 2025. №7. B.678-680. (13.00.00. 08.05.2025-y., №370/5).
28. Xushnazarova M.N. Bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik amaliyotga aksiologik munosabatlarini rivojlantirishning asosiy vazifalari // Ta'lim va taraqqiyot. Ilmiy – uslubiy jurnal. – N.: 2025. №2. –B. 1138-1143.